

7 απλά μαθήματα Μαρξισμού - Σύντομη ιστορία του καπιταλισμού (Μέρος Ι)

του **Βασίλη Λιόση**

Πώς θα μπορούσε σε μία εισήγηση των τριών τετάρτων περίπου, να χωρέσει η ιστορία του καπιταλισμού; Η απάντηση είναι πως δεν μπορεί να χωρέσει ή τουλάχιστον να χωρέσει με όλες της τις λεπτομέρειες. Ακόμη και μια ιστορία με τα βασικά μόνο σημεία της απαιτεί μακροσκελή ανάλυση και βαθιά γνώση του αντικειμένου.

Υπάρχει, όμως, και άλλο ένα πρόβλημα εκτός του τεράστιου όγκου πληροφοριών. Ένα βασικό ερώτημα που ανακύπτει είναι με βάση ποιο ή ποια κριτήρια περιοδολόγησης μπορεί να παρουσιαστεί μια τέτοια ιστορία. Με βάση την αλλαγή του μοντέλου διαχείρισης; Τη συγκέντρωση του κεφαλαίου; Τις οικονομικές κρίσεις; Τον τρόπο απόσπασης της υπεραξίας; Τα εθνικοαπελευθερωτικά κινήματα; Την ανάπτυξη των παραγωγικών δυνάμεων και την οργάνωση της παραγωγής; Τον τρόπο υπαγωγής της εργασίας στο κεφάλαιο; Της διαδρομής του εργατικού και του επαναστατικού κινήματος; Τις ιδέες και τις θεωρίες που γεννήθηκαν;

Μία περιοδολόγηση που θα συμπεριελάμβανε όλα αυτά τα κριτήρια θα ήταν μάλλον χαοτική. Για αυτό το λόγο θα πρέπει να σκεφτούμε ποιο είναι το κύριο. Και στη μαρξική θεωρία το κύριο είναι η οικονομία. Τα υπόλοιπα καθορίζονται από αυτήν και στη συνέχεια καθορίζουν και τη μορφή της πρώτης. Επομένως, έχοντας υπόψη μας πως η βάση καθορίζει το εποικοδόμημα -ενώ βεβαίως στη συνέχεια αλληλεπιδρούν- η σημερινή παρουσίαση της ιστορίας του καπιταλισμού θα γίνει, όσον είναι δυνατό, κατά βάση με οικονομικά κριτήρια, χωρίς καθόλου να παραβλέψουμε το εποικοδόμημα, την πολιτική και τις ιδέες που παρήχθησαν με βάση τις υλικές αναγκαιότητες. Εννοείται πως είτε από υποκειμενικές αδυναμίες είτε λόγω αντικειμενικών δυσκολιών, στην παρούσα εισήγηση θα υπάρξουν κάποια νοηματικά χάσματα.

I. Η γέννηση των καπιταλιστικών σχέσεων παραγωγής εντός της φεουδαρχίας [1]

Ο καπιταλισμός δεν είναι το πρώτο κοινωνικό σύστημα στην ιστορία της ανθρωπότητας. Προϋπήρξε το πρωτόγονο κοινοτικό σύστημα, ο ασιατικός τρόπος παραγωγής, το

δουλοκτητικό σύστημα και η φεουδαρχία. Κατά τη μετάβαση από το ένα σύστημα στο άλλο, οι παραγωγικές δυνάμεις συγκρούονταν με τις σχέσεις παραγωγής εωσότου η σύγκρουση έφτανε σε κορύφωση με αποτέλεσμα τη διαδοχή του ενός συστήματος στο άλλο. Σε κάθε περίπτωση στα σπλάχνα κάθε κοινωνικοοικονομικού σχηματισμού φυόταν το επόμενο το οποίο από ένα σημείο κι έπειτα ασφυκτιούσε, σπάζοντας εν τέλει το κέλυφος που εμπόδιζε την ανάπτυξή του.

Η φεουδαρχία υπήρξε ένα σύστημα στο οποίο οι δυο βασικές τάξεις ήταν οι **φεουδάρχες** και οι **δουλοπάροικοι**. Ορισμένα χαρακτηριστικά του φεουδαρχικού τρόπου παραγωγής ήταν τα εξής: α) η κυριαρχία της αγροτικής παραγωγής σε σχέση με τη βιοτεχνία και άρα η υπεροχή του χωριού έναντι της πόλης, β) η κατοχή της γης από τους φεουδάρχες, γ) το δικαίωμα του φεουδάρχη να διώχνει από τη γη τον αγρότη όποτε το επιθυμούσε, δ) η συμπερίληψη στην ιδιοκτησία των φεουδαρχών όχι απλώς γης, αλλά χωριών και πόλεων, ε) η διαφοροποίηση του δουλοπάροικου από το δούλο, αφού ο πρώτος είχε δικά του μέσα παραγωγής, ζώα και κράταγε για τον εαυτό του και την οικογένειά του ένα μέρος της παραγωγής, στ) η δημιουργία **υπερπροϊόντος** από την πλευρά των δουλοπάροικων που την καρπωνόταν ο φεουδάρχης.

Βασικό μέσο εργασίας στη φεουδαρχία ήταν η γη και οι σχέσεις γης ήταν καθοριστικές στο φεουδαρχικό τρόπο παραγωγής. Βασικός νόμος της φεουδαρχίας ήταν η δημιουργία υπερπροϊόντος για την άμεση κατανάλωση των φεουδαρχών με την ιδιόμορφη κοινωνικοοικονομική μορφή της **φεουδαρχικής γαιοπροσόδου**. Το υπερπροϊόν αυτό ήταν αποτέλεσμα εξαναγκασμού των φεουδαρχών πάνω στους δουλοπάροικους.

Συγχρόνως, εντός της φεουδαρχίας οι παραγωγικές δυνάμεις αναπτύσσονταν, έστω και με αργό ρυθμό και **ο κοινωνικός καταμερισμός της εργασίας βάθαινε**. Η ανάπτυξη αυτή συνδεόταν πρώτα από όλα με την τεχνική πρόοδο στα μεταλλεία, τη μεταλλουργία, την επεξεργασία των μετάλλων. Μεγάλη σημασία είχε η τήξη των μετάλλων και η επεξεργασία του σιδήρου. Παράλληλα έκαναν την εμφάνισή τους υδραντλίες, ανελκυστήρες-βαρούλκα, ο ανεμοκίνητος κινητήρας, ο τροχός του μύλου που έμπαινε σε κίνηση με την υδατόπτωση, η τυπογραφία, η πυξίδα και η επινόηση των χαρτών κ.ά. Επίσης η αγροτική παραγωγή προόδευσε με το τριετές σύστημα αμειψισποράς και βελτιώθηκε η αμπελουργία, η οινοποιεία, η ελαιουργία και η κτηνοτροφία. Η ανάπτυξη της αγροτικής παραγωγής συνοδεύτηκε και με την αναγέννηση της βιοτεχνίας που είχε καταστραφεί στην περίοδο πτώσης κι εξάλειψης του δουλοκτητικού συστήματος. Κατά την περίοδο της φεουδαρχίας ενώ η χειρονακτική εργασία κυριαρχούσε, άρχισε να περιορίζεται και τίθενται οι βάσεις για το θεαματικό περιορισμό της.

Στη φεουδαρχία υπήρχαν οι **συντεχνίες** που ήταν ενώσεις επαγγελματιών ενός ορισμένου κλάδου της βιοτεχνικής παραγωγής. Μέλη της με πλήρη δικαιώματα ήταν οι **μάστορες** – οι ιδιοκτήτες των **εργαστηρίων**. Στο εργαστήρι του μάστορα, εκτός από τον ίδιο, εργάζονταν οι **καρφάδες** και οι **μαθητευόμενοι**. Οι συντεχνίες διέπονταν από αυστηρούς κανόνες στους όρους παραγωγής και πώλησης κι εξασφαλιζόταν το μονοπώλιο στην παραγωγή εκείνου ή του άλλου προϊόντος, ενώ δεν επιτρεπόταν ο συναγωνισμός ανάμεσα στους χειροτέχνες.

Από την άλλη η κατάτμηση της παραγωγής, οι μεγάλες αποστάσεις μεταξύ πόλεων και χωριών, εμπόδιζαν την ανάπτυξη του εμπορίου. Παρόλα αυτά το εμπόριο έπαιξε σημαντικό ρόλο. Οι έμποροι συνδύαζαν παράλληλα με το εμπόριο και **τοκογλυφικές δραστηριότητες**. Σε κάθε περίπτωση κέρδιζαν ένα μέρος της φεουδαρχικής γαιοπροσόδου.

II. Η πρωταρχική συσσώρευση

Η σχέση εξάρτησης που υπήρχε ανάμεσα στο φεουδάρχη και το δουλοπάροικο, εμπόδιζαν τη μετακίνηση του αγροτικού πληθυσμού στις πόλεις, ενώ υπήρχε ανάγκη από εργατικό δυναμικό, απόρροια του πλούτου που είχε συσσωρευτεί από τους εμπόρους και τους βιοτέχνες.

Έτσι, η κατάτμηση της γης, η έλλειψη εργατικού δυναμικού εξαιτίας των φεουδαρχικών σχέσεων παραγωγής, το συντεχνιακό σύστημα, όλα αυτά εμπόδιζαν την ανάπτυξη των παραγωγικών δυνάμεων. Αυτό σήμαινε, όπως συνηθίζουμε να λέμε, ότι **οι παραγωγικές δυνάμεις συγκρούονταν με τις σχέσεις παραγωγής**. Μέσα στη φεουδαρχία είχαν ήδη εμφανιστεί νέες σχέσεις παραγωγής: οι καπιταλιστικές. Ας δούμε μερικές πτυχές αυτής της εμφάνισης.

α) Ήδη αναφέραμε την παράλληλη δραστηριότητα των εμπόρων: την τοκογλυφική. Συχνά, όμως, τα συσσωρευμένα κέρδη από την εμπορική και τοκογλυφική δραστηριότητα, έστρεψαν τον έμπορο και στη βιομηχανία κι έτσι ο έμπορος μετατράπηκε σε **καπιταλιστή-βιομήχανο ή σε καπιταλιστή-τραπεζίτη**. Ωστόσο, ούτε το εμπορικό, ούτε το τοκογλυφικό κεφάλαιο μπόρεσαν με τις δικές τους δυνάμεις να προκαλέσουν τη ριζική στροφή στις σχέσεις παραγωγής. Απλώς, συνέβαλαν στις προϋποθέσεις που απαιτούνταν για την εμφάνιση του καπιταλιστικού τρόπου παραγωγής.

β) Τα πρώτα έμβρυα της καπιταλιστικής παραγωγής αποτέλεσαν τα **εργαστήρια** που βασίζονταν στην απλή κοινοπραξία της μισθωτής εργασίας και στις χειροτεχνικές

εγκαταστάσεις (**μανιφακτούρες**) των εμπορών. Εμφανίστηκαν στην Ευρώπη, το 15ο-16ο αιώνα αρχικά στις πόλεις της Ιταλίας και στη συνέχεια στις Κάτω Χώρες, την Αγγλία, τη Γαλλία κ.α.

γ) Ποια ήταν η βασική προϋπόθεση ανάπτυξης και εδραίωσης της καπιταλιστικής παραγωγής; Η απάντηση εντοπίζεται σε αυτό που ο Μαρξ ονόμασε **πρωταρχική συσσώρευση**. Τι εννοούσε με αυτό τον όρο; Έγραφε ο Μαρξ:

« [...] προϋπόθεση του ειδικά κεφαλαιοκρατικού τρόπου παραγωγής είναι μια κάποια συσσώρευση κεφαλαίου στα χέρια ατομικών εμπορευματοπαραγωγών. Για αυτό έπρεπε να προϋποθέσουμε την ύπαρξη μιας τέτοιας συσσώρευσης κατά το πέρασμα από τη χειροτεχνεία στην κεφαλαιοκρατική επιχείρησης. Μπορούμε να την ονομάσουμε πρωταρχική συσσώρευση, επειδή δεν είναι ιστορικό αποτέλεσμα, αλλά ιστορική βάση της ειδικά κεφαλαιοκρατικής παραγωγής» [2].

Πώς, όμως, επιτεύχθηκε αυτή η πρωταρχική συσσώρευση; Ο νόμος στην Αγγλία για τις **αναγκαστικές περιφράξεις** των αγροτικών εκτάσεων, είναι πολύ χαρακτηριστικός για το πώς προωθήθηκε η πρωταρχική συσσώρευση. Με βάση αυτό το νόμο οι αγρότες που στο μεταξύ είχαν απαλλαγεί από την εξάρτησή τους από τους φεουδάρχες, διώχονταν βίαια από τη γη τους. Ο Τζον Χέιλς έγραφε στα μέσα του 16ου αιώνα :

«Μα την πίστη μου, αυτές οι περιφράξεις θα φέρουν το χαμό μας! Εξαιτίας τους, πληρώνουμε τη βαρύτερη από ποτέ φορολογία για τις αγροτικές μας και συνάμα δεν μπορούμε να βρούμε γη για να την καλλιεργήσουμε. Όλα τα έχουν πάρει για να βόσκουν τα πρόβατα και τα μεγάλα ζώα. Μέσα σε επτά χρόνια είδα τουλάχιστον δώδεκα άροτρα στις αποθήκες, κάπου έξι μίλια ολόγυρα από το μέρος που κατοικώ. Εκεί όπου σαράντα άνθρωποι μπορούσαν να βρουν τροφή και να ζήσουν, σήμερα ζει μόνο ένας άνθρωπος που βόσκει τα κοπάδια του. Τα πρόβατα μας έφεραν τη δυστυχία. Έδιωξαν από τη χώρα τη γεωργία που στο παρελθόν μας πρόσφερε κάθε λογής προϊόντα, και σήμερα αυτό που βλέπουμε είναι μόνον πρόβατα, πρόβατα και πάλι πρόβατα» [3].

Οι Άγγλοι χωρικοί δεν ήθελαν να εγκαταλείψουν τον αγροτικό κοινοτικό τρόπο ζωής τους, να αφήσουν τη γη τους και να πάνε να δουλέψουν για μισθούς κάτω από το όριο της πείνας

σε άθλια, επικίνδυνα εργοστάσια που έστηνε η καινούρια πλούσια τάξη των καπιταλιστών γαιοκτημόνων. Σύμφωνα με τις εκτιμήσεις του Άνταμ Σμιθ για τους μισθούς της εποχής στη Σκωτία, ένας εργάτης εργοστασίου θα έπρεπε να δουλέψει περισσότερο από τρεις μέρες για να αγοράσει ένα ζευγάρι από βιομηχανικά φτιαγμένα παπούτσια. Αντίθετα θα μπορούσαν να φτιάξει τα δικά του παραδοσιακά παπούτσια με το δικό του δέρμα σε λίγες ώρες, και θα μπορούσε να περάσει την υπόλοιπη μέρα του πίνοντας μπύρες. Αλλά για να δουλέψει ο καπιταλισμός, οι καπιταλιστές χρειάζονται μία δεξαμενή φτηνού πλεονασματικού εργατικού δυναμικού. Έχοντας να αντιμετωπίσουν χωρικούς, που δεν ήθελαν να παίξουν το ρόλο του σκλάβου, φιλόσοφοι, οικονομολόγοι, πολιτικοί, ηθικολόγοι, και εξέχουσες επιχειρηματικές φιγούρες άρχισαν να επιχειρηματολογούν υπέρ της κυβερνητικής δράσης. Κατά τη διάρκεια των χρόνων, δημιούργησαν μια σειρά από νόμους και μέτρα, σχεδιασμένους έτσι ώστε να πιεστούν οι αγρότες έξω από το παλιό προς το καινούριο, καταστρέφοντας τα παραδοσιακά τους μέσα αυτάρκειας.

Ο Πέρελμαν στο βιβλίο του [The Invention of Capitalism](#), περιγράφει τις πολλές διαφορετικές πολιτικές, μέσα από τις οποίες οι χωρικοί εκδιώχθηκαν από τη γη τους-από τη θέσπιση των νόμων που απαγόρευαν στους χωρικούς να κυνηγούν, στην καταστροφή της παραγωγικότητας με τον περιορισμό των ανθρώπων ταπεινής καταγωγής σε μικρότερα μερίδια γης-αλλά το πιο ενδιαφέρον μέρος του βιβλίου είναι εκεί που διαβάζεις τους συναδέλφους πρωτοκαπιταλιστές του Άνταμ Σμιθ να παραπονιούνται που οι αγρότες είναι τόσο ανεξάρτητοι και ζουν άνετα, ώστε δεν μπορεί να τους εκμεταλλευτεί κανείς κανονικά, και προσπαθούν να βρουν τρόπους, για να τους εξαναγκάσουν να αποδεχτούν τη ζωή της μισθωτής σκλαβιάς.

Ένα φυλλάδιο της εποχής δείχνει τη γενικότερη στάση απέναντι στους επιτυχημένους, αυτάρκεις αγρότες της επαρχίας:

«Η απόκτηση μίας ή δύο αγελάδων, με ένα γουρούνι, και λίγες χήνες, φυσικά εξυψώνει τον χωρικό....Σουλατσάροντας πίσω από τα γελάδια του, αποκτά τη συνήθεια της νωχελικότητας. Ένα τέταρτο, μισή και σε περιπτώσεις ολόκληρες μέρες χάνονται ανεπαίσθητα. Η εργασία γίνεται αηδιαστική, η αποστροφή μεγαλώνει με την ανοχή. Και επιπρόσθετα η πώληση ενός μη απογαλακτισμένου μοσχαριού, ή γουρουνιού, παρέχει τα μέσα για πρόσθετη τεμπελιά». Ενώ ένα άλλο φυλλάδιο έγραφε: «Ούτε εγώ μπορώ να συλλάβω μια μεγαλύτερη κατάρρα για ένα σώμα ανθρώπων, από το να ριχτούν σε ένα μέρος γης, όπου τα μέσα παραγωγής για συντήρηση και διατροφή, είναι σε μεγάλο βαθμό, αυθόρμητα, και το κλίμα

απαιτεί μικρή φροντίδα για ένδυση ή κάλυψη».

Ο Τζον Μπέλερς, ένας Κουάκερος «φιλόανθρωπος» και οικονομικός διανοητής είδε τους ανεξάρτητους χωρικούς σαν ένα εμπόδιο στο σχέδιο του να εξαναγκάσει τους φτωχούς ανθρώπους σε εργοστάσια-φυλακές, όπου θα ζούσαν, θα δούλευαν και θα παρήγαγαν ένα κέρδος της τάξης του 45% για τους αριστοκράτες ιδιοκτήτες: «Τα Δάση μας και τα Κοινά μας Αγαθά (μετατρέποντας τους Φτωχούς που πέφτουν πάνω τους σε Ινδιάνους) είναι ένα εμπόδιο στη Βιομηχανία, και τρέφουν την Τεμπελιά και την Αυθάδεια».

Ο Ντάνιελ Ντεφόε, ο συγγραφέας και έμπορος, σημείωσε ότι στα Σκωτικά Υψίπεδα «οι άνθρωποι ήταν εξαιρετικά καλά εξοπλισμένοι με προμήθειες...το κρέας ελαφιού υπερβολικά άφθονο, και όλες τις εποχές, νεαρό ή παλιό, το οποίο σκότωναν με τα όπλα όπου το έβρισκαν».

Για τον Τόμας Πέναντ, ένα βοτανολόγο, αυτή η αυτάρκεια είχε καταστρέψει έναν κατά τα άλλα απολύτως καλό αγροτικό πληθυσμό: «Οι τρόποι αυτών των ντόπιων μπορούν να περιγραφούν ως εξής: νωχελικοί σε μεγάλο βαθμό, εκτός από την περίπτωση που ξεσηκώνονται για πόλεμο, ή άλλη ζωογονητική διασκέδαση».

Ο Άρθουρ Γιανγκ, ένας δημοφιλής συγγραφέας και οικονομικός διανοητής, που τον σεβόταν ο Τζον Στιούαρτ Μιλ, έγραφε το 1771: «όλοι παρεκτός από τους χαζούς γνωρίζουν ότι οι κατώτερες τάξεις πρέπει να κρατηθούν φτωχές, αλλιώς δεν θα εκβιομηχανιστούν ποτέ». Ο σερ Γουίλιαμ Τεμπλ, πολιτικός και αφεντικό του Τζόναθαν Σουίφτ, συμφώνησε και πρότεινε ότι το φαγητό πρέπει να φορολογηθεί όσο το δυνατόν περισσότερο για να αποτραπεί η εργατική τάξη από μια ζωή «τεμπελιάς και ακολασίας».

Ο Τεμπλ επίσης ήταν υπέρ του να μπαίνουν τετράχρονα στη δουλειά των εργοστασίων, γράφοντας ότι «με αυτόν τον τρόπο, ελπίζουμε ότι η μελλοντική γενιά θα έχει συνηθίσει τόσο πολύ στη συνεχή εργασία, έτσι ώστε θα γίνει ευχάριστη και διασκεδαστική για αυτούς». Μερικοί έβρισκαν ότι τεσσάρων χρονών ήταν ήδη πολύ μεγάλα. Σύμφωνα με τον Πέρελμαν, «Ο Τζον Λοκ, συχνά θεωρούμενος σαν φιλόσοφος της ελευθερίας, υποστήριζε την έναρξη της εργασίας στην ώριμη ηλικία των τριών». Η παιδική εργασία επίσης ενθουσίαζε τον Ντεφόε, ο οποίος αγαλλιούσε με την προοπτική ότι «παιδιά στα τέσσερα ή στα πέντε χρόνια θα μπορούσαν να κερδίζουν το ψωμί τους».

Ο Ντέβιντ Χιουμ, εξήρε την φτώχεια και την πείνα σαν θετικές εμπειρίες για τις κατώτερες τάξεις, και ακόμα κατηγορούσε ότι για τη «φτώχεια» της Γαλλίας έφταιγε ο καλός της

καιρός και το γόνιμο έδαφος : «Παρατηρείται πάντα στα χρόνια της έλλειψης, αν δεν είναι ακραία, ότι οι φτωχοί δουλεύουν περισσότερο, και πραγματικά ζουν καλύτερα». Ο αιδεσιμότατος Τζόσεφ Τάουνσεντ πίστευε ότι ο περιορισμός στην τροφή ήταν η σωστή μέθοδος:

«[Άμεσος] νομικός εξαναγκασμός [στην εργασία]... αντιμετωπίζει μεγάλα προβλήματα, βία και φασαρία...ενώ η πείνα ασκεί ειρηνική, σιωπηλή, αδιαμαρτύρητη πίεση, αλλά σαν το πιο φυσικό κίνητρο στη βιομηχανία καλεί τα πιο δυνατά μέτρα εξώθησης...Η πείνα δαμάζει και τα πιο τρομερά ζώα, τους μαθαίνει κοσμιότητα και πολιτισμό, υπακοή και υποταγή ακόμα και τους πιο βάρβαρους, τους πιο ξεροκέφαλους, και τους πιο διεστραμμένους».

Ο Πάτρικ Καχούν, ένας έμπορος που έστησε την πρώτη ιδιωτική «αποτρεπτική αστυνομική δύναμη» στην Αγγλία, για να αποτρέπει τους εργάτες της αποβάθρας, από το να συμπληρώνουν τους πενιχρούς μισθούς τους με κλεμμένα αγαθά, μας δίνει την πιο διαυγή εξήγηση στο πως η πείνα και η φτώχεια συνδέονται με την παραγωγικότητα και την δημιουργία πλούτου:

«Η πείνα είναι εκείνη η κατάσταση και η συνθήκη στην οποία το άτομο δεν έχει αποθηκευμένο πλεόνασμα εργασίας, ή με άλλα λόγια, δεν έχει ιδιοκτησία ή μέσα συντήρησης, αλλά μόνο το παραγόμενο προϊόν που αποδίδει συνεχώς η βιομηχανία στα διάφορα επαγγέλματα της κοινωνίας. Η πείνα είναι λοιπόν ένα σημαντικό και αναπόσπαστο συστατικό της κοινωνίας, χωρίς το οποίο έθνη και κοινωνίες δεν θα υπήρχαν σε πολιτισμένη κατάσταση. Είναι ο κλήρος του ανθρώπου. Είναι η πηγή του πλούτου, αφού χωρίς τη φτώχεια, δεν θα υπήρχε εργασία: δεν θα υπήρχαν πλούτη, λεπτότητα, άνεση, και κανένα κέρδος για αυτούς που κατέχουν πλούτο».

Η περίληψη του Καχούν είναι τόσο ακριβής, που πρέπει να επαναληφθεί. Γιατί ότι ήταν αληθινό για τους Εγγλέζους χωρικούς είναι ακόμα αλήθεια για εμάς: «Η πείνα είναι λοιπόν ένα σημαντικό και αναπόσπαστο συστατικό της κοινωνίας...Είναι η πηγή του πλούτου, αφού χωρίς τη φτώχεια, δεν θα υπήρχε εργασία: δεν θα υπήρχαν πλούτη, λεπτότητα, άνεση, και κανένα κέρδος για αυτούς που κατέχουν πλούτο» **[4]**.

Άλλοι μέθοδοι για τη συσσώρευση πλούτου με τη βία αποτέλεσαν: **το σύστημα της αποικιακής καταλήστευσης των λαών, το αποικιακό εμπόριο, το δουλεμπόριο, οι εμπορικοί πόλεμοι, το σύστημα των κρατικών δανείων και φόρων, η προστατευτική δασμολογική πολιτική του κράτους** κ.ά. Είναι χαρακτηριστική μια αναφορά του Άνταμ Σμιθ:

«Ύστερα από την αναφορά του Κολόμβου, το Συμβούλιο της Καστίλης αποφάσισε να κατακτήσει μια χώρα που οι κάτοικοί της δεν ήταν σε θέση να την υπερασπιστούν. Το πρόσχημα της διάδοσης του χριστιανισμού καθάγιασε τον άδικο χαρακτήρα αυτής της απόφασης. Το πραγματικό κίνητρο δεν ήταν βέβαια ο εκχριστιανισμός των “αγρίων”, αλλά η ελπίδα της αρπαγής όσο το δυνατόν περισσότερων θησαυρών [...] όλες οι επιχειρήσεις των Ισπανών που έγιναν στο Νέο Κόσμο μετά τον Κολόμβο είχαν το ίδιο κίνητρο: την ακόρεστη δίψα για χρυσάφι [...]» [5].

Η βίαιη συσσώρευση πλούτου και δημιουργία εργατικού δυναμικού, συνοδεύεται και από τη **βίαιη επαγγελματική εκπαίδευση και την εργοστασιακή πειθαρχία**. Στη Γαλλία, οι ζητιάνοι κλείνονται σε άσυλα και υποχρεώνονται να μάθουν ένα επάγγελμα. Οι αργόσχολοι, οι ανύπαντρες γυναίκες ακόμη και καλόγεροι υποχρεώνονται να πιάσουν δουλειά στις βιοτέχνες. Από πολύ νωρίς όλα τα παιδιά έπρεπε να μάθουν μια τέχνη. Στα εργαστήρια, οι εργάτες υποχρεώνονται να παρακολουθούν τη λειτουργία πριν πιάσουν δουλειά, να σωπαίνουν ή να ψέλνουν κατά τη διάρκεια της εργασίας και σε κάθε παράβαση των σχετικών κανονισμών, μαστιγώνονταν ή πλήρωναν πρόστιμα. Η εργάσιμη ημέρα κυμαίνεται από 12 ως 16 ώρες. Κάθε εξέγερση την ακολουθούν αυστηρές φυλακίσεις.

* * * *

Το 14ο αιώνα οι ιταλικές πόλεις είναι οι πρώτες γεωγραφικές περιοχές της Ευρώπης που αναπτύσσονται τα κύτταρα του καπιταλισμού. Σε ορισμένες πόλεις της Βόρειας και Κεντρικής Ιταλίας, ο αριθμός των μισθωτών εργατών που πληρώνονταν κάθε βδομάδα ανέρχονταν σε μερικές χιλιάδες, ενώ εμφανίστηκαν οι καπιταλιστικές μανιφακτούρες, κυρίως παραγωγής υφασμάτων.

Το 17ο αιώνα ο καπιταλισμός επελαύνει κατά κύριο λόγο στην Ολλανδία, την Αγγλία και τη Γαλλία. Στην Ολλανδία ο καπιταλισμός εδράζεται σε τρεις βάσεις: την

Εταιρεία Ανατολικών Ινδιών (Ολλανδίας), την τράπεζα του Άμστερνταμ και το στόλο. Στην Αγγλία το εξωτερικό εμπόριο δεκαπλασιάζεται ανάμεσα στα 1610 και 1640. Η παραγωγή αναπτύσσεται αλματωδώς. Κατά το 1640, ορισμένοι ανθρακωρυχεία παράγουν από 10 ως 25 χιλιάδες τόνους το χρόνο, ενώ τον προηγούμενο αιώνα δεν ξεπερνούσαν τις λίγες εκατοντάδες τόνους. Όλο και περισσότεροι εργάτες απασχολούνται σε υψικαμίλους, υδροκίνητα σιδηρουργεία, εργαστήρια στύψης και χαρτοποιίες.

iii. Ο μερκαντιλισμός (εμποροκρατία) ΚΑΙ Ο ΚΑΝΟΝΑΣ ΤΟΥ ΧΡΥΣΟΥ

Στις καπιταλιστικές σχέσεις παραγωγής και στον καπιταλισμό, υπάρχει πάντα ένα σχέδιο οικονομικής πολιτικής που εκφράζει τα ισχυρότερα τμήματα της αστικής τάξης, ενίοτε και το σύνολό της και που εφαρμόζεται από το αστικό καπιταλιστικό κράτος. Βεβαίως, στη φεουδαρχία το κράτος δεν ήταν αστικό, ωστόσο, υπήρχε μια οικονομική πολιτική που εξέφραζε τα συμφέροντα του εμπορικού κεφαλαίου. Αυτή η οικονομική πολιτική πήρε την ονομασία **μερκαντιλισμός** και επί της ουσίας ήταν η πολιτική της περιόδου της πρωταρχικής συσσώρευσης (15ος-18ος αιώνας). Κύρια χαρακτηριστικά του ήταν **η συσσώρευση του χρυσού, η απαγόρευση εξαγωγής χρήματος εκτός της χώρας, στόχος ήταν οι εξαγωγές να είναι περισσότερες από τις εισαγωγές**. Μια αναφορά στο Ιδιωτικό Συμβούλιο της Επιτροπής για την εριουργία, το 1622 συμπυκνώνει θαυμάσια το εμποροκρατικό πνεύμα:

«Τα μέτρα που προτείνουμε ταπεινά είναι τα ακόλουθα: για να εμποδιστεί η παραγωγή στο εξωτερικό, πρέπει να απαγορευτεί με τις αυστηρότερες ποινές η εξαγωγή του μαλλιού για τους αργαλειούς, από την Αγγλία, την Ιρλανδία και τη Σκοτία, καθώς και πηλός γναφέν και στάχτες ξύλου [...], για να εμποδιστεί η παραγωγή ελαττωματικών υφασμάτων κακής ποιότητας, πρέπει να υπογραφεί ένα διάταγμα που να περιέχει ένα κανονισμό καλής ποιότητας παραγωγής [...] Και σε ό,τι αφορά τη σπανιότητα των νομισμάτων του βασιλείου, πρέπει να εμποδιστεί η μεταφορά των νομισμάτων μας στο εξωτερικό και οι παραβάτες να τιμωρούνται αυστηρά [...] Τίποτα δεν πρέπει να εμποδίζει το εξωτερικό μας εμπόριο, γιατί αν οι εισαγωγές μάταιων και πολυτελών ειδών ξεπεράσουν την αξία των εξαγωγών των προϊόντων μας, τότε τα αποθέματα του βασιλείου θα σπαταληθούν και θα αναγκαστούμε να εξάγουμε δικά μας νομίσματα για να αποκαταστήσουμε την ισορροπία» **[6]**.

Όμως, οι αντιφάσεις του μερκαντιλισμού άρχιζαν να αναδεικνύονται. Ο προστατευτισμός που επιβάλλονταν σε μία χώρα, ενώ σε πρώτη φάση έδινε μίαν οικονομική προστασία της εγχώριας παραγωγής, στη συνέχεια γεννούσε ένα ανυπέρβλητο πρόβλημα: η προστασία δεν αφορούσε μόνο σε μια χώρα, αλλά σε σύνολο χωρών με αποτέλεσμα τη στασιμότητα και τα περιορισμένα όρια του εμπορίου. Αν προστάτευε με αυστηρό τρόπο μία χώρα την παραγωγή της και την οικονομία της, αυτό το έκαναν και οι υπόλοιπες. Έτσι, απαιτούνταν πλέον ένα νέο διαχειριστικό μοντέλο και αυτό δεν ήταν άλλο από το **φιλελευθερισμό**.

Ο κανόνας του χρυσού καθιερώνεται στην Αγγλία τη δεκαετία του 1820, στη Γερμανία και σε άλλες χώρες της Δυτικής Ευρώπης τη δεκαετία του 1870, ενώ στη Ρωσία και στην Ιαπωνία τη δεκαετία του 1890. Αν μία χώρα ήταν ενταγμένη στον κανόνα του χρυσού αυτό σήμαινε πως τα χαρτονομίσματά της είχαν αντίκρισμα σε χρυσό, δηλαδή το όποιο χαρτονόμισμα μπορούσε να ανταλλαγεί με συγκεκριμένη ποσότητα χρυσού. Οι χώρες που ήταν ενταγμένες στον κανόνα του χρυσού είχαν σταθερή ισοτιμία μεταξύ των νομισμάτων τους. Ο κανόνας του χρυσού σήμαινε πως ήταν απαραίτητη η ύπαρξη μιας ρυθμισμένης σχέσης ανάμεσα στη ποσότητα του χρυσού που κατείχε η Κεντρική Τράπεζα και του κυκλοφορούντος χρήματος. Ο Α΄ παγκόσμιος πόλεμος προκάλεσε την κατάρρευση του κανόνα του χρυσού.

Iv. Οι επαναστάσεις στη φεουδαρχία

Η ταξική πάλη ολοένα κι εντεινόταν στη φεουδαρχία. **Οι αγροτικές εξεγέρσεις** διαδέχονταν η μία την άλλη. Το 14ο αιώνα ξέσπασε η εξέγερση των Άγγλων αγροτών, το 15ο των Τσέχων και των Ρώσων και το 16ο των Γερμανών υπό την καθοδήγηση του **Τόμας Μύντσερ**. Οι αγροτικές εξεγέρσεις ήταν ο προάγγελος των αστικών επαναστάσεων που έμελλε να θέσουν τέρμα στο φεουδαρχικό σύστημα και στη θέση του να προβάλλει ο καπιταλισμός ως το απόλυτα κυρίαρχο κοινωνικοοικονομικό σύστημα.

Το ιδεολογικό επίχρισμα για μια σειρά εξεγέρσεων στη Γερμανία το προσέφερε ο **Λούθηρος**. Ο Λούθηρος διαμόρφωσε ένα νέο θρησκευτικό δόγμα που αμφισβητούσε το μέχρι τότε ισχύον που εκπορευόταν από τη Ρώμη, αλλά οι θρησκευτικές διαφορές ήταν το επιφανόμενο. Πίσω από τις δογματικές διενέξεις κρύβονταν οικονομικά συμφέροντα και ταξικές επιδιώξεις. Ο Λούθηρος καταφερόταν ενάντια στην παπική εξουσία και εξέφραζε τμήματα της ανερχόμενης αστικής τάξης. Οι φεουδαρχικές σχέσεις παραγωγής εμπόδιζαν την ανάπτυξη των παραγωγικών δυνάμεων, αλλά και δημιουργούσαν αντιθέσεις με τους αυτοκρατορικούς ευγενείς, δηλαδή το στρώμα των κατώτερων ευγενών που αποτελούσε τη στρατιωτική κάστα της αυτοκρατορίας κι έχανε σταδιακά το ρόλο του, αφού το ιππικό των ευγενών

παραγκωνιζόταν λόγω της εισαγωγής των πυροβόλων όπλων και της αύξηση της σημασίας του πεζικού. Επιπλέον, τεράστια ποσά στέλνονταν στην παπική εκκλησία από τους εκκλησιαστικούς ηγεμόνες της Γερμανίας. Μέσα σε αυτό το πλαίσιο διάφορα κοινωνικά τμήματα συνασπίστηκαν και ο Λούθηρος κατάφερε σε πρώτη φάση να φανεί ως ο γενικός εκπρόσωπος των συμφερόντων τους, ακόμη και των χωρικών. Έτσι, ο Λούθηρος επαγγέλλεται τη **μεταρρύθμιση** που ήταν ένα πολιτικό μανιφέστο με θρησκευτικό μανδύα. Παρόλα αυτά επρόκειτο για μια ημιτελή μεταρρύθμιση και η πολιτική στάση του Λούθηρου, όπως θα δούμε, υπήρξε απολύτως αντιδραστική. Όπως έγραψε ο Μαρξ σε μια θαυμάσια περικοπή του

«Ο Λούθηρος [...] ξεπέρασε την υποδούλωση από λατρεία, αντικαθιστώντας την με την υποδούλωση από πεποίθηση. Γκρέμισε την πίστη στην εξουσία, γιατί αποκατέστησε την εξουσία της πίστης,. Μετέτρεψε τους ιερείς σε λαϊκούς, γιατί μετέτρεψε τους λαϊκούς σε ιερείς. Ελευθέρωσε τον άνθρωπο από την εξωτερική θρησκευτικότητα, γιατί έκανε θρησκευτικότητα τον εσωτερικό άνθρωπο. Ελευθέρωσε το σώμα από τις αλυσίδες, γιατί αλυσόδεσε την καρδιά» [7].

Η Μεταρρύθμιση του Λούθηρου λειτούργησε ως ένας καταλύτης που ώθησε στην εξέγερση των χωρικών. Οι αγρότες ξεσηκώνονται ενάντια στους φεουδάρχες που εντείνανε την εκμετάλλευσή τους και ζητάνε την κατάργηση των φόρων και των διάφορων υποχρεώσεων που είχαν επιβληθεί τις τελευταίες δεκαετίες. Κατά την εξέγερση των χωρικών καταλαμβάνονται πύργοι και λαμβάνουν χώρα σκληρές πολεμικές συγκρούσεις. Τελικά, όμως, η εξέγερση συντρίβεται. Ο Λούθηρος εξέφρασε τις ιδέες και τις διαθέσεις της μερίδας των Γερμανών αστών που υπό το κράτος του φόβου για μια νέα εξέγερση των λαϊκών μαζών, πέρασαν στο στρατόπεδο της φεουδαρχικής αντίδρασης. Τελικά, μετά την εξέγερση των χωρικών, το αντιδραστικό κοινωνικό πλαίσιο που επικρατούσε στη γερμανική επικράτεια εξακολούθησε να υπάρχει.

Ο Λούθηρος ενώ στην αρχή θεωρούνταν από τους εξεγερμένους αγρότες ως εκφραστής των συμφερόντων τους, ο ίδιος με μία κατάπυστη ανακοίνωση καταδικάζει την εξέγερσή τους. Αφού γράφει πως δεν έμεινε δαίμονας στην κόλαση, γιατί όλοι εισήλθαν στους χωρικούς, που κάνουν σα μανιασμένα σκυλιά, σημειώνει πως οι ηγεμόνες οφείλουν να παρέμβουν, «να σφαγιάσουν, να χτυπήσουν, να πνίξουν» με ήσυχη συνείδηση.

«Εδώ δε χρειάζεται υπομονή και ευσπλαχνία. Είναι η ώρα της μάχαιρας και της οργής και όχι του ελέους. Και πρόσθετε πως εκείνος από τους άρχοντες που θα φονευθεί σε αυτόν τον αγώνα, είναι στα μάτια του Θεού μάρτυρας. Και συνέχιζε: «Η επανάσταση δεν είναι απλώς φόνος, αλλά μια μεγάλη φωτιά που κατακαίει και ερημώνει ολόκληρη τη χώρα [...] όποιος, λοιπόν, εδώ μπορεί ας χτυπήσει, ας πνίξει, ας σφαγιάσει, κρυφά ή φανερά και ας θυμάται πως τίποτα δεν είναι πιο δηλητηριώδες, πιο βλαβερό, πιο σατανικό από τον επαναστάτη. Είναι το ίδιο να σκοτώνει κάποιος ένα λυσσασμένο σκυλί. Αν δεν το αφανίσεις θα σε αφανίσει εκείνο και μαζί με εσένα ολόκληρη τη χώρα» [8].

Ο **Καλβίνος** μπόρεσε με πιο τολμηρό τρόπο να εκφράσει τα συμφέροντα της αστικής τάξης της μανιφακτουρικής περιόδου. Στις Κάτω Χώρες (Ολλανδία) τον 16ο αιώνα, ο καπιταλισμός σημειώνει την πρώτη του νίκη επί της φεουδαρχίας. Όπως εξηγεί ο Ένγκελς σχετικά με τον Καλβίνο, «το δόγμα του» ήταν

«προσαρμοσμένο στις απαιτήσεις των πιο τολμηρών αστών της τοτινής εποχής. Η διδασκαλία του για το πεπρωμένο ήταν η θρησκευτική έκφραση του γεγονότος ότι στον κόσμο του εμπορίου και του συναγωνισμού η επιτυχία και η χρεοκοπία δεν εξαρτιέται από τη δράση ή την επιδεξιότητα του ξεχωριστού ανθρώπου, αλλά από συνθήκες που είναι ανεξάρτητες από αυτόν. “δεν εξαρτιέται από τη θέληση ή τη δράση οποιουδήποτε, αλλά από την ευσπλαχνία” ανώτερων αλλά άγνωστων οικονομικών δυνάμεων. Κι αυτό ήταν ιδιαίτερα σωστό σε μια εποχή οικονομικής ανατροπής, όπου όλοι οι παλιοί εμπορικοί δρόμοι και τα παλιά εμπορικά κέντρα εκτοπίζονταν από νέα, όπου είχαν ανοιχτεί στον κόσμο οι πόρτες της Αμερικής και των Ινδιών και όπου και τα ανέκαθεν αξιοσέβαστα οικονομικά άρθρα πίστης – οι αξίες του χρυσού και του ασημιού – κλονίζονταν και κατέρρεαν. Χώρια από αυτό, το εκκλησιαστικό σύστημα του Καλβίνου ήταν πέρα για πέρα δημοκρατικό και ρεπουμπλικανικό. Το στιγμή όμως που είχε εκδημοκρατιστεί το βασίλειο του θεού, μπορούσαν τα βασίλεια αυτού του κόσμου να παραμένουν υπάκουα σε βασιλιάδες, επισκόπους και φεουδάρχες αφέντες;» [9].

Ο Καλβίνος εξέφραζε εύστοχα το νέον πνεύμα των καπιταλιστικών σχέσεων παραγωγής αφού ευλογεί το εμπόριο και τον έντοκο δανεισμό και ανακηρύσσει την εμπορική επιτυχία «σημάδι της εύνοιας της θείας πρόνοιας», βάλλοντας έτσι κατά της μεσαιωνικής ηθικής που

απαιτούσε τη δίκαιη κατανομή των προϊόντων και απαγόρευε το δανεισμό με τόκο.

Αξίζει σε αυτό το σημείο να σημειώσουμε τη γνωστή θεώρηση του Μαξ Βέμπερ όσον αφορά στο ρόλο της θρησκείας και τη σχέση της με τον καπιταλισμό. Ο Βέμπερ στο δίπολο βάση-εποικοδόμημα, δίνει την κυρίαρχη και καθοριστική σχέση στο εποικοδόμημα. Γράφει χαρακτηριστικά:

«[...] Το ζήτημα των κινητήριων δυνάμεων στην εξάπλωση του σύγχρονου καπιταλισμού δεν είναι βασικά η προέλευση των κεφαλαίων που ήταν διαθέσιμα για καπιταλιστικούς σκοπούς, αλλά πάνω από όλα η ανάπτυξη του πνεύματος του καπιταλισμού. Όπου το πνεύμα αυτό εμφανίζεται και είναι σε θέση να επιβληθεί, παράγει το δικό του κεφάλαιο και τα χρηματικά αποθέματα που χρειάζονται για τους σκοπούς του, αλλά το αντίστροφο δεν ισχύει» **[10]**.

Στην Αγγλία η αστική επανάσταση πραγματοποιήθηκε στα μέσα του 17ου αιώνα και σήμανε την κατάρρευση της ευρωπαϊκής φεουδαρχίας. Και στην περίπτωση των κοινωνικών αντιθέσεων της Αγγλίας, υπήρξε το προκάλυμμα των θρησκευτικών ιδεών. Το 1642 ξεκινά η πρώτη φάση του εμφυλίου ανάμεσα στους μοναρχικούς και τους οπαδούς του Κοινοβουλίου που στηρίζονταν από την αγγλική αστική τάξη. Συγκροτήθηκαν τακτικοί στρατοί και το στρατόπεδο των αστών αρχικά ηττήθηκε. Παράλληλα, όμως, αναπτύχθηκαν μαζικά κινήματα των αγροτών στην ύπαιθρο και πληβείων στις πόλεις. Ο **Κρόμβελ** ήταν αυτός που αναδιάρταξε το στρατό των οπαδών του Κοινοβουλίου και ο εμφύλιος έληξε με νίκη του Κοινοβουλίου. Στη συνέχεια καταργήθηκαν τα προνόμια των ευγενών, αλλά τα φορολογικά βάρη πέφτουν στις πλάτες των λαϊκών στρωμάτων. Οι λαϊκές μάζες ανέλαβαν δράση επιχειρώντας να δώσουν στην επανάσταση δημοκρατικό χαρακτήρα. Το κοινοβούλιο προσπάθησε να καταπνίξει τις επαναστατικές διαθέσεις του λαού κι έτσι οξύνεται άλλη δέσμη κοινωνικών αντιθέσεων και στη συνέχεια ξεπήδησε το κίνημα των «Ισοπεδωτών». Το 1648 ξέσπασε ο δεύτερος εμφύλιος. Ο Κρόμβελ κατατρόπωσε τους μοναρχικούς, αλλά κανένα από τα λαϊκά αιτήματα δεν ικανοποιήθηκε, ενώ τα αστικά στρώματα πλούτισαν αγοράζοντας σε εξευτελιστικές τιμές τις γαίες του βασιλιά και της εκκλησίας. Το 1659 εγκαθιδρύθηκε τυπικά η δημοκρατία, αλλά η αστική τάξη και οι νέοι ευγενείς (μέρος των ευγενών που στο μεταξύ είχε συμμαχήσει με τους αστούς) έντρομοι από την ενδυνάμωση του επαναστατικού κινήματος, ερωτοτροπούσαν με την παραδοσιακή μοναρχία. Έτσι, το 1688-89 λαμβάνει χώρα ένας συμβιβασμός ανάμεσα στην αστική τάξη και την αγροτική αριστοκρατία. Η αγγλική επανάσταση εξασφάλισε πλήρη ελευθερία κινήσεων στην αστική

τάξη και προετοίμασε το έδαφος για τη «βιομηχανική επανάσταση».

Οπωσδήποτε η επανάσταση των επαναστάσεων, όσον αφορά στις αστικές επαναστάσεις, ήταν η **γαλλική επανάσταση** του 1789. Στην επανάσταση αυτή πραγματώνονται οι κύριοι πόθοι της ανερχόμενης αστικής τάξης: κατάργηση των προνομίων των ευγενών, αποδιοργάνωση των συντεχνιών και των κλειστών επαγγελματιών κ.λπ. Η γαλλική επανάσταση αποτέλεσε το κύκνειο άσμα της φεουδαρχίας.

Στη Γαλλία ο μονάρχης επιλέγει τους συμβούλους του από την τάξη των ευγενών, οι θέσεις της ανώτερης διοίκησης, του ανώτερου κλήρου, των ανώτατων βαθμίδων της στρατιωτικής ιεραρχίας και γενικότερα κάθε αξίωμα της πολιτικής, θρησκευτικής και στρατιωτικής ζωής του βασιλείου, είναι αποκλειστικό προνόμιο της αριστοκρατίας (για την ακρίβεια αυτό ξαναγίνεται μετά το θάνατο του Λουδοβίκου του ΙΔ΄). Όσοι δεν έχουν ευγενική καταγωγή, διώχνονται ανελέητα κι έτσι το χάσμα ανάμεσα στους αστούς και τους ευγενείς διευρύνεται. Αυτή η πολιτική κατάσταση δεν εμποδίζει τη γαλλική αστική τάξη να αναπτύξει τις επιχειρήσεις της, να πλουτίσει, να ιδρύσει Χρηματιστήριο, να αναπτύξει το αποικιακό εμπόριο και με τη μεταφορά σκλάβων τα λιμάνια μεγαλώνουν και πλουτίζουν. Παράλληλα, είναι η εποχή ανάπτυξης των φυσικών επιστημών. Ο Αλεμπέρ συστηματοποιεί τις αρχές της μηχανικής (1743), ο Λαβουαζιέ αναλύει τη χημική σύνθεση του αέρα (1770-1) και του νερού (1783) κ.λπ. Μέσα σε αυτά τα πλαίσια αναπτύσσονται και νέες ιδέες: η απόδειξη, η σαφήνεια και η λογική συνοχή, γίνονται επιστημονικές αρχές. Ο **Μοντεσκιέ** τυποποιεί τα είδη διακυβέρνησης: δημοκρατική, μοναρχική, δεσποτική και διατυπώνει αρχές άμεσης δημοκρατίας. Ο **Ζαν-Ζακ Ρουσό** στο Κοινωνικό Συμβόλαιο ξεκινά με την εξής διαπίστωση: «Ο άνθρωπος γεννιέται ελεύθερος κι όμως παντού τον βλέπουμε αλυσοδεμένο». Παρά τον προοδευτικό για την εποχή χαρακτήρα των ιδεών τους ο Ρουσό, ο **Ντιντερό** κ.ά. δε διακηρύσσουν την κατάργηση της ατομικής ιδιοκτησίας, αφού θεωρείται ως μέσο για την προστασία των ανθρώπων. Σε οικονομικό επίπεδο ο Τιργκό διακηρύσσει την ανάγκη του **laissez faire** (αφήστε να το κάνουν).

Τον Ιούλιο του 1830 ξεσπά λαϊκή εξέγερση στο Παρίσι. Αιτία είναι ο περιορισμός των αστικοδημοκρατικών δικαιωμάτων από την κυβέρνηση των ευγενών. Με τα σχετικά διατάγματα η βουλή διαλύθηκε, ο αριθμός των βουλευτών περιορίστηκε στο μισό, όλοι οι επιτηδευματίες και έμποροι διαγράφηκαν από τους εκλογικούς καταλόγους και το εκλογικό δικαίωμα περιορίστηκε μόνο στους μεγαλοκτηματίες. Επρόκειτο για μια απόπειρα πραξικοπήματος. Στην εξέγερση του 1830 κυριότερη δύναμη ήταν οι εργάτες και οι μικροβιοτέχνες. Όμως, στον αγώνα προσχώρησαν προοδευτικοί διανοούμενοι και φοιτητές. Στην επικράτεια του Παρισιού στήθηκαν οδοφράγματα και τελικά ο Κάρολος Ι΄ παραιτήθηκε

από το θρόνο και κατέφυγε στην Αγγλία. Η εξουσία πλέον περνά από τους ευγενείς στην αστική τάξη και εγκαθίσταται πλέον καθεστώς αστικής μοναρχίας.

Χρονιά ορόσημο για την ταξική πάλη αποτέλεσε το 1848 κατά την οποία ξέσπασε σειρά επαναστάσεων στη Γαλλία, στα γερμανικά κράτη, στην αυτοκρατορία της Αυστρίας, στα ιταλικά κράτη, στην Ουγγαρία, στην Πολωνία. Κοινός παρανομαστής τους ήταν ο αστικοδημοκρατικός χαρακτήρας τους.

Στη Γαλλία στις αρχές του 1848 επικρατούσε καθεστώς συνταγματικής μοναρχίας και στην εξουσία βρίσκονταν οι μεγαλοτραπεζίτες. Οι αστοί που δεν ήταν στην εξουσία μίλαγαν για διαφθορά, το προλεταριάτο ζούσε σε άθλιες συνθήκες, ενώ η οικονομική κρίση του 1847, οι κακές σοδειές του 1845 και 1846 και η ασθένεια της πατάτας, έφεραν την κοινωνική κατάσταση σε οριακό σημείο. Έτσι φτάσαμε στην εξέγερση του Φεβρουαρίου της οποίας ψυχή ήταν το προλεταριάτο. Εντός τριών ημερών οι εργάτες κατόρθωσαν να ανατρέψουν την κυβέρνηση και να καταργήσουν τη μοναρχία έπειτα από σκληρές μάχες στα οδοφράγματα. Στις 25/2 σχηματίστηκε προσωρινή κυβέρνηση που αποτελούνταν από αστούς ρεπουμπλικάνους, μικροαστούς, σοσιαλιστές κ.ά. Η κυβέρνηση δεν ήταν τίποτα άλλο παρά ένας συμβιβασμός ανάμεσα σε διαφορετικές τάξεις που μοιράζονταν τους καρπούς της νίκης, σύμφωνα με παρατήρηση του Μαρξ. Στην πραγματικότητα η εξουσία ελεγχόταν από τους αστούς. Μέλος της κυβέρνησης ήταν και ο ουτοπικός Λουί Μπλαν, που ασκούσε επιρροή ανάμεσα στους εργάτες. Ο Μπλαν επιχείρησε να πείσει τους εργάτες ότι οι διαφορές ανάμεσα στο εργατικό και αστικό μπλοκ μπορούν να λυθούν με αμοιβαίες υποχωρήσεις και ότι η αντίθεσή τους είναι προϊόν παρεξήγησης. Η προσωρινή κυβέρνηση λαμβάνει μια σειρά αστικοδημοκρατικών μέτρων όπως το γενικό εκλογικό δικαίωμα, τη μείωση της εργάσιμης ημέρας από 12 σε 10 ώρες, τη δημιουργία των εθνικών συνεργείων όπου εργοδότης ήταν το κράτος. Ασφαλώς το κύριο αίτημα των προλεταρίων για κατάργηση της εκμετάλλευσης του ανθρώπου από άνθρωπο έμεινε εκτός συζήτησης.

Η ύπαρξη της προσωρινής κυβέρνησης δεν αποσόβησε τις εργατικές κινητοποιήσεις. Οι εργάτες άρχισαν να οργανώνονται σε λέσχες. Στην περιοχή του Παρισιού ήδη υπήρχαν 250 εργατικές λέσχες με την πιο σημαντική να είναι η λέσχη «Δημοκρατικός Σύνδεσμος» της οποίας ηγούνταν ο Μπλανκί. Στις 4/5 πραγματοποιήθηκαν εκλογές και κατά την εκλογή των εδρών η εργατική αντιπροσώπευση ήταν ισχνή. Αυτό επέφερε νέες εργατικές εξεγέρσεις που όμως πνίγηκαν στο αίμα από την πλευρά των αστών. Σκοτώθηκαν ή τραυματίστηκαν 15.000 εξεγερμένοι και πάνω από 25.000 φυλακίστηκαν και χιλιάδες από αυτούς εξορίστηκαν. Το προλεταριάτο του Παρισιού είχε υποστεί μια σκληρή ήττα.

Την ίδια χρονιά σημειώνονται επαναστατικά γεγονότα στη Γερμανία όπου κεντρικό θέμα είναι η ενοποίηση του κατακερματισμένου γερμανικού χώρου που οφείλεται στη φεουδαρχική κοινωνική δομή. Επίσης στην Αυστρία η επανάσταση έχει στο επίκεντρό της την κατάργηση της πολιτικής κυριαρχίας των ευγενών και την ολοκλήρωση του καπιταλιστικού μετασχηματισμού. Στην Ιταλία, επίσης, η επανάσταση επιδίωκε τον αστικοδημοκρατικό μετασχηματισμό της κοινωνίας, την εξάλειψη του κατακερματισμού σε διάφορα κράτη και την απελευθέρωση του Βορρά από την Αυστρία.

V. Η ΟΡΓΑΝΩΣΗ της ΚΑΠΙΤΑΛΙΣΤΙΚΗΣ ΠΑΡΑΓΩΓΗΣ

Τα τρία στάδια της καπιταλιστικής παραγωγής είναι η καπιταλιστή κοινοπραξία, η καπιταλιστική χειροτεχνία (μανιφακτούρα) και η μεγάλη μηχανοποιημένη καπιταλιστική παραγωγή.

Στην καπιταλιστική κοινοπραξία εργάζονταν υπό το πρόσταγμα του καπιταλιστή μισθωτοί εργάτες, πρώην βιοτέχνες και χειροτέχνες. Τις επιχειρήσεις αυτές τις ίδρυσαν οι έμποροι, οι τοκογλύφοι, οι βιοτέχνες μάστορες που πλούτισαν και οι χειροτέχνες που αντιπροσώπευαν κατά κανόνα το παλιό επαγγελματικό εργαστήριο. Στην κοινοπραξία δεν υπήρχε καταμερισμός εργασίας και όλοι έκαναν λίγο-πολύ την ίδια δουλειά.

Στη μανιφακτούρα τεχνίτες που πριν δούλευαν ανεξάρτητα ο ένας από τον άλλο για την κατασκευή εξαρτημάτων μιας ενιαίας κατασκευής, τώρα βρίσκονταν κάτω από την ίδια στέγη. Στη μανιφακτούρα υπάρχει σαφής καταμερισμός εργασίας ανάμεσα στους εργάτες.

Το τρίτο στάδιο χαρακτηρίζεται από τη μαζική εμφάνιση των μηχανών και άρα από τη μεταβίβαση της τέχνης του εργάτη στην ίδια τη μηχανή καθώς και από την άνοδο της παραγωγικότητας της κοινωνικής εργασίας. Η εμφάνιση των μηχανών δημιούργησε τη φάμπρικα που αποτελούσε μια κοινοπραξία μηχανών που λειτουργούσαν ταυτόχρονα και συνδυασμένα. Μερικές σοβαρές επιπτώσεις κατά τη μετάβαση στο τρίτο στάδιο ήταν οι εξής: α) υποβαθμίστηκε η σημασία της τέχνης του μεμονωμένου εργάτη, β) η είσοδος των μηχανών δημιούργησε δυνατότητες για την είσοδο στην παραγωγή γυναικών και παιδιών, γ) η πλατιά χρησιμοποίηση των μελών της εργατικής οικογένειας μείωσε την αξία της εργατικής δύναμης γιατί η αξία της εργατικής δύναμης του άντρα άρχισε να κατανέμεται ανάμεσα σε όλα τα εργαζόμενα μέλη της οικογένειας, δ) η μηχανή εμφανίστηκε ως μόνιμος ανταγωνιστής των εργατών και ε) η καπιταλιστική φάμπρικα όξυνε την αντίθεση ανάμεσα στη φυσική και διανοητική εργασία. Αποτέλεσμα της εκμηχανισμένης παραγωγής ήταν η **βιομηχανική επανάσταση**. Τον όρο «βιομηχανική επανάσταση» τον καθιέρωσε ο Ένγκελς

και περιέγραφε με αυτόν, την αντικατάσταση της μανιφακτούρας με το βιομηχανικό εργοστάσιο αλλά και τις συνακόλουθες αλλαγές στην κοινωνική διαστρωμάτωση. Το πρότυπο της αναπτυγμένης καπιταλιστικής παραγωγής ήταν η Αγγλία.

VI. Ο αγγλικός καπιταλισμός

Η εκμετάλλευση της αποικιοκρατούμενης Ινδίας, οι εμπορικές συναλλαγές ανάμεσα στη Μητρόπολη και στην περιφέρεια, το δουλεμπόριο, βοήθησε τη συσσώρευση πλούτου. Το 1694 η Τράπεζα της Αγγλίας δανείζει το στέμμα με επιτόκιο 8%, το 1725 υπάρχουν στο Λονδίνο 24 τράπεζες, ενώ το 1786 φτάνουν τις 52. Στη διάρκεια του 18ου αιώνα οι εμπορικές συναλλαγές αυξάνονται κατά 5,5 φορές. Το αγγλικό εμπόριο γίνεται πρώτο στον κόσμο. Χρησιμοποιούνται αντλίες ατμού για την απομάκρυνση του νερού στα ορυχεία, η χρήση σιδήρου αυξάνεται αλματωδώς, το ίδιο και η κατανάλωση βαμβακιού, η υδροκίνητη ανέμη μπαίνει σε εφαρμογή, κατασκευάζεται η μονοδρομική ατμομηχανή που μπαίνει σε λειτουργία από τις βιοτεχνίες, το 1787 κατασκευάζεται το πρώτο σιδερένιο καράβι και το 1776 οι πρώτες σιδηροτροχιές και το 1783 ο Βατ κατασκευάζει την πρώτη παλινδρομική ατμομηχανή.

Εντός αυτού του πλαισίου εμφανίζεται η νέα μορφή της παραγωγής: **το εργοστάσιο**. Στον κλάδο της υφαντουργίας, τα εργοστάσια στρατολογούν το προσωπικό τους κατά κύριο λόγο από τις γυναίκες και τα παιδιά, προπαντός τα ορφανά, που τα προσφέρουν οι ενορίες. Το 1789, για παράδειγμα, σε τρία εργοστάσια στο Ντέρμπισαίρ, τα δυο τρίτα είναι παιδιά. Το Κράτος υπερασπίζεται πολύμορφα τη νέα πραγματικότητα: μέτρα προστατευτισμού, προνόμια και μονοπώλια της εμποροκρατικής πολιτικής, πολιτική και στρατιωτική υποστήριξη της εμπορικής και αποικιοκρατικής επέκτασης, αστυνόμευση των φτωχών και καταστολή των εργατικών εξεγέρσεων, θεσπίζονται νόμοι που απαγορεύουν όλες τις μορφές των εργατικών ενώσεων. Η αστική τάξη ανδρώνεται μέσα σε αυτό το κοινωνικό πλαίσιο.

Όταν κοντά στα 1840, ο Ένγκελς γράφει το έργο του **Η κατάσταση της εργατικής τάξης στην Αγγλία**, είναι μόλις 24 ετών. Σε αυτό το καταπληκτικό βιβλίο ο Ένγκελς δεν περιγράφει μόνο μεθοδικά κι επιστημονικά την κατάσταση της αγγλικής εργατικής τάξης, κάτι που έγινε για πρώτη φορά, αλλά κάνει μian ανάλυση της ανέλιξης του βιομηχανικού καπιταλισμού, των κοινωνικών συνεπειών της βιομηχανοποίησης και των πολιτικών και κοινωνικών επιπτώσεων **[11]**.

Η εξέλιξη του καπιταλισμού ανατρέπει την προηγούμενη οικονομική πολιτική του μερκαντιλισμού και σιγά σιγά βγαίνει στο προσκήνιο το διαχειριστικό μοντέλο του

φιλελευθερισμού. Το συσσωρευμένο κεφάλαιο έχει την ανάγκη να επενδυθεί και να φέρει νέα κέρδη. Αυτό προϋποθέτει μια ελευθερία κινήσεων που δεν του εξασφάλιζε το μερκαντιλιστικό πρότυπο. Ο κορυφαίος εκφραστής των νέων ιδεών ήταν ο **Άνταμ Σμιθ**, ένας εκ των θεμελιωτών της **αστικής κλασικής πολιτικής οικονομίας**. Ο Σμιθ εξέφραζε τα συμφέροντα της αναπτυσσόμενης βιομηχανικής αστικής τάξης της μανιφακτουρικής περιόδου. Υπερασπιζόταν την ελευθερία του εμπορίου κατά των φεουδαρχικών περιορισμών και υπέβαλλε σε κριτική το μερκαντιλισμό. Ο Σμιθ έκανε σοβαρά βήματα στην ανάλυσή του, επικεντρώνοντας στη σφαίρα της παραγωγής, υποστηρίζοντας ότι η αξία δημιουργείται από την εργασία, αλλά δεν μπόρεσε να ερμηνεύσει το σχηματισμό του κέρδους με βάση την εργασιακή θεωρία της αξίας. Επίσης θεωρούσε ότι η καπιταλιστική παραγωγή μπορούσε να αναπτύσσεται ανεμπόδιστα και απεριόριστα.

Πηγή: kordatos.org

* * * *

- [1]. Τα σχετικά στοιχεία για την ανάπτυξη του καπιταλισμού εντός φεουδαρχίας έχουν ληφθεί από το συλλογικό έργο, Οικονομική Σχολή Πανεπιστημίου Λομονόσοφ Μόσχας, Πολιτική Οικονομία, εκδοση υπουργείου παιδείας της ΕΣΣΔ, τ. 1, σελ. 138-161, εκδ. Gutenberg, 1978.
- [2]. Μαρξ Καρλ, ΤΟ ΚΕΦΑΛΑΙΟ, τ. 1, σελ. 647, εκδ. Σύγχρονη Εποχή, 1987.
- [3]. Το κείμενο αναφέρεται στο Beaud Michel, Η ΙΣΤΟΡΙΑ ΤΟΥ ΚΑΠΙΤΑΛΙΣΜΟΥ, ΑΠΟ ΤΟ 1500 ΩΣ ΣΗΜΕΡΑ, σελ. 39, εκδ. Μαλλιάρης-Παιδεία, Α΄ έκδοση, 1987.
- [4]. Μεγάλο μέρος του κειμένου για την αναγκαστική μετατροπή των χωρικών σε εργάτες αντιγράφηκε από το <http://seisaxthia.wordpress.com/2015/01/07/%CE%B7-%CE%B5%CF%86%CE%B5%CF%8D%CF%81%CE%B5%CF%83%CE%B7-%CF%84%CE%BF%CF%85-%CE%BA%CE%B1%CF%80%CE%B9%CF%84%CE%B1%CE%BB%CE%B9%CF%83%CE%BC%CE%BF%CF%8D-%CF%80%CF%8E%CF%82-%CE%BF%CE%B9-%CE%B1%CF%85%CF%84/>
- [5]. Ό.π., σελ. 16-17.
- [6]. Αναφέρεται στο Beaud Michel, Η ΙΣΤΟΡΙΑ ΤΟΥ ΚΑΠΙΤΑΛΙΣΜΟΥ, ΑΠΟ ΤΟ 1500 ΩΣ ΣΗΜΕΡΑ, σελ. 36, εκδ. Μαλλιάρης-Παιδεία, Α΄ έκδοση, 1987.
- [7]. Μαρξ Καρλ, Συμβολή στην κριτική της φιλοσοφίας του δικαίου του Hegel, σελ. 16, εκδ. Παπαζήσης, 1978.
- [8]. Αναφέρεται στο: Δεληκωνσταντή Κωνσταντίνου, «Ο ΛΟΥΘΗΡΟΣ ΚΑΙ “Ο ΠΟΛΕΜΟΣ ΤΩΝ ΧΩΡΙΚΩΝ”», σελ. 26-27, στο ΙΣΤΟΡΙΚΑ, ΛΟΥΘΗΡΟΣ, Η Διαμαρτυρία που έγινε εκκλησία, ΕΛΕΥΘΕΡΟΤΥΠΙΑ, 20 ΙΟΥΛΙΟΥ 2000.

- [9]. Ένγκελς Φ., Η εξέλιξη του σοσιαλισμού από την ουτοπία στην επιστήμη (Εισαγωγή στην αγγλική έκδοση), Μαρξ-Ένγκελς, Διαλεχτά Έργα, τ.2, σελ. 109-110
- [10]. Weber Max, Η ΠΡΟΤΕΣΤΑΝΤΙΚΗ ΗΘΙΚΗ ΚΑΙ ΤΟ ΠΝΕΥΜΑ ΤΟΥ ΚΑΠΙΤΑΛΙΣΜΟΥ, σελ. 53, εκδ. Κάλβος, χ.χ.
- [11]. ENGELS FR., Η ΚΑΤΑΣΤΑΣΗ ΤΗΣ ΕΡΓΑΤΙΚΗΣ ΤΑΞΗΣ ΣΤΗΝ ΑΓΓΛΙΑ, τ. Α΄, Εισαγωγικό σημείωμα, E. J. HOBBSAWM, σελ. 12, εκδ. Μπάυρον, 1985.